

El valor simbòlic dels colors en l'imaginari popular: anàlisi contrastiva del sentit idiomàtic en català i espanyol

The symbolic value of colors in the folk imaginary:
a contrastive analysis of idiomatic meaning in Catalan
and Spanish

JOAN BORJA I SANZ
UNIVERSITAT D'ALACANT

Artículo recibido el / *Article received*: 2018-08-26
Artículo aceptado el / *Article accepted*: 2018-09-11

RESUM: Tenint en compte que cada llengua pot organitzar una determinada conceptualització del camp semàntic dels colors segons les circumstàncies geogràfiques, històriques i culturals de la corresponent comunitat lingüística, en aquesta aportació provem de mostrar, per mitjà d'una anàlisi contrastiva d'unitats fraseològiques i expressions idiomàtiques –des de perspectives epistemològiques pròpies de la lingüística cognitiva i de l'etnoepètica–, les capacitats distintives del català i de l'espanyol per a connotar simbòlicament els colors en les respectives literatures populars.

Paraules clau: etnoepètica, colors, català, espanyol, lingüística contrastiva, lingüística cognitiva, conceptualització, simbolisme.

ABSTRACT: Each language has the capacity to organise a certain conceptualisation of the lexical field dealing with colours according to the geographical, historical and cultural circumstances of its corresponding linguistic community. Thus, the aim of this paper is to identify the distinctive features that Catalan and Spanish use to connote colours symbolically in their respective folk traditions. To this end, this study has carried out a contrastive analysis of set phrases and idioms has been carried out based on an epistemological perspective often used in cognitive linguistics and ethnopoetics.

Keywords: ethnopoetics, colours, Catalan, Spanish, contrastive linguistics, cognitive linguistics, conceptualisation, symbolism.

1. INTRODUCCIÓ

En el camp semàntic dels colors és sabut que cada llengua organitza d'acord amb les pròpies adherències culturals la concepció dels diferents efectes que la llum, segons la longitud d'ona, produeix sobre la retina. Es tracta –per expressar-ho així– d'una *organització del món* que depèn de les concretes circumstàncies geogràfiques, històriques i culturals que involucren la comunitat lingüística responsable de l'evolució i la configuració del sistema lingüístic. És prou conegut, com a exemple, el fet que les llengües sami, parlades a Lapònia, disposen d'un total de vint-i-un termes diferents per a expressar el color blanc. Però potser no ho és tant que fins i tot entre llengües romàniques tan properes com el català i l'espanyol hi ha també diferències remarcables en la concepció i l'organització del camp semàntic dels colors: especialment en la capacitat que cada color pot arribar a tenir com a símbol o convenció en l'expressió de sensacions, emocions, nocions i abstraccions. En aquesta aportació ens proposem mostrar, des de perspectives epistemològiques pròpies de la lingüística cognitiva i de l'etnopoètica, les capacitats distintives del català i de l'espanyol per a connotar simbòlicament els colors en les respectives literatures populars, i això per mitjà d'una anàlisi comparada de les corresponents unitats fraseològiques i expressions idiomàtiques.¹

2. BLAU

En el cas del color blau, sense anar més lluny, tot sembla indicar que popularment, en català, aquest color pot servir per a l'expressió de la intensitat.² Les circumstàncies geogràfiques del domini lingüístic de la llengua catalana, íntimament vinculat a la mar Mediterrània, poden haver contribuït decisivament a aquesta capacitat expressiva. El blau és, per antonomàsia, el color del cel i de la mar. I encara més: d'acord amb un curiós fenomen òptic, també el color de les muntanyes en la llunyania pot ser assimilat a aquest color. Aquest fenomen, precisament, és el que habilita la bellíssima imatge poètica que trobem just a l'inici

-
1. Cal assenyalar, en aquest sentit, que el tractament d'uns colors i altres resultarà per força desigual, segons el major o el menor grau de divergència quant a la capacitat per a connotar uns determinats valors simbòlics en les dues llengües objecte d'estudi. Així mateix, tot i que en algun punt concret del treball s'aporten referències il·lustratives sobre el valor connotatiu d'un o un altre color en els idiomatismes d'altres llengües diferents del català i l'espanyol, aquestes referències són només a tall d'exemplificació: encara que fóra òbviament interessant dur a terme anàlisis comparades que involucren tercers, quarts o cinquens idiomes, aquestes depassarien, per raons òbvies, els límits i els objectius de la present aportació.
 2. A aquesta idea, si més no, apunten algunes de les expressions que tenim en consideració en aquest apartat: *blau de fam*, *blau de ràbia*, *blau de son*, *blau de fred*, *blau de riure*, *blau de vergonya*, etc.

del llibre *Matèria de Bretanya*, quan l'autora Carmelina Sánchez-Cutillas descriu la badia d'Altea amb les paraules següents (Sánchez-Cutillas 1976, 25):

La mar vivia en una badia molt gran. Un dels cantons d'aquella badia que era la casa de la mar s'anomenava la Punta de l'Albir i l'altre cantó el Morro Toix, i cap al racó de l'Olla suraven els crestallets de la Illeta i de l'illot. L'Aitana i el Puigcampana eren dues muntanyes punxegudes i migjornenques que de tant de mirar-se l'aigua se n'havien tornat blaves.

Així, doncs, no ha de semblar estrany que en una cultura vinculada a paisatges i espais geogràfics dominats pel color blau –el blau del cel i de la mar, i també el de les muntanyes–, aquest color pugua connotar nocions d'intensitat. Així, per exemple, un idiomatisme d'ús viu i habitual en moltes comarques valencianes és *estar blau de fam*. Es tracta d'un ús recollit, per exemple, en el treball lexicogràfic de l'alcoià Eugeni Reig *Les nostres paraules* (2008, 62):

blau de fam

Que té molta fam, que té moltes ganes de menjar.

La locució *blau de fam* és d'ús habitual a Alcoi (a on també s'usa molt la paraula *esfambrat* i la seua variant *alfambrat*).

Estic blau de fam i morat de fred. Jo me'n vaig a casa a dinar i a pegar una becadeta. Tu, si tens ganes de passejar més, passeja tu soles.

I amb aquest mateix sentit apareix, per exemple, en la rondalla «Esclafamuntanyes», d'Enric Valor; en «La raboseta bordeta i el rabosot bacorot», recollida per Jordi Raül Verdú; en el relat «Les desgràcies del llop», recopilat per Josep Bataller a Beniarrés; o en *A la contra*, de Francesc Gisbert:

Estem blaus de fam i morats de fred. D'avui en avant farem crides pels pobles i masos de la contrada a fi de donar compte dels nous oficis que tindrem. (Valor 1976, 26)

—Cabilda –va dir la raboseta sense immutar-se, després d'haver-se acabat ja tota la gerreta de mel. Ell, que continuava sense assabentar-se de res, quan va acabar de segar el bancal, blau de fam com estava, li va dir:

—Anem-nos-en a la gerreta de la mel. (Verdú 2001, 101)

Ella li contesta:

—Resulta que els meus fillets encara no estan batejats. Bateja'ls, i després te'ls menges.

—Vinga, afanyem-nos, que estic blau de fam. Dis-me com s'ha de fer –contesta el llop, molt impacient. (Bataller 2001, 122)

Ell sempre estava blau de fam i menjava com un tro. (Gisbert 2009, 18)

A Mallorca resulta possible documentar una expressió semblant, igualment intensiva: *estar blau de ràbia*. Apareix, sense anar més lluny, en la literaturització que Antoni Maria Alcover va fer de la rondalla «Guardau-vos de pedra rodona, de ca qui no lladra i d'homo roig» (Alcover 1957, 30):

— ¡Maldement no'm sentísseu tant! diu en Bernat. Sobretot, vos dic que sou una cuca molla, que sou manco que allò que put, si no vos voleu provar amb mi. Es gigant ja tenia totes ses formigues en es cap des tió. Estava blau de ràbia.

Aquest tipus d'expressions idiomàtiques en què el color blau assumeix un sentit poderatiu i intensiu són òbviament recollides en el *Diccionari històric del valencià col·loquial*, de Joaquim Martí Mestre, que encerta també a proposar una associació d'aquest color amb el fred i la congelació, per oposició als valors connotatius del color roig (Martí Mestre 2006, 84):³

Reig (1999:109) recull a Alcoi estar blau de fred, com també de fam, de son i de bulla 'badar-se de riure'; a Beneixama estar (algú) blau de fam 'tenir molta fam' i de son 'tenir molta son' (Gascón, 1999: 347). El color blau s'associa sovint amb el fred, amb la congelació, per oposició al roig, relacionat amb el foc i la calor...

Resulta relativament senzill exemplificar l'ús de tals idiomatismes en recreacions literàries contemporànies. Així, el ja citat novel·lista Francesc Gisbert, fa servir l'expressió *blau de fred* en el seu llibre *A la contra*: «En veure'l entrar, xop i blau de fred, va començar a riure.» (Gisbert 2009, 105). I no cal eixir de l'obra del mateix Gisbert per a exemplificar un ús literari de l'idiomatisme *blau de son*, referit a una son màxima, ponderativa, intensa, superlativa. En la novel·la *El fantasma de la torre* podem llegir (Gisbert 2002, 26):

Això de treballar de valent en una època en què acostumava a no fer ni un brot, m'havia baldat els músculs i capolat els ossos. Vaig caure al llit blau de son, igual que el meu germà.

3. Més recentment, en el llibre *El borum i els gospins*, sobre «el lèxic tradicional d'Alcoi en l'obra de Joan Valls Jordà», Eugeni Reig (2017, 55-56) dedica una extensa entrada al terme *blau* com a «vocable que s'usa com a ponderatiu», en què recull les locucions adjectives *blau de fam* («Es diu de qui té moltíssima fam»), *blau de son* («Es diu de qui té moltíssima son»), *blau de fred* («Es diu de qui té moltíssim fred»), *blau de bulla* («Es diu de qui riu molt i molt a gust, amb moltes ganes. De qui es bada de riure»), *blau de riure* («Es diu de qui riu molt i molt a gust, amb moltes ganes. De qui es bada de riure»); i també la locució verbal *fer blau (algú)* («Pegar-li una bona pallissa»). En aquesta entrada, també explica que «és molt emprada la frase feta "blau de verga i sense milotxa" que s'aplica a qui, no sols no aconsegueix allò que pretén, sinó que damunt ix escarmentat de l'intent». I aporta, a més, un clar exemple d'aquest ús ponderatiu de *blau* en la poesia de Joan Valls: «Aquell any els Reis venien / a peu i sense camells. / Una copiosa nevada / de dos pams en el carrer / va obligar als tres monarques / a fer ruta de romers / i, complidors, vindre a Alcoi / blaus de fam i blaus de fred.»

També l'especialista en narrativa juvenil Mariano Casas Gómez, de València, fa servir, igualment, *blau de son* en *El lleó del Rif* (Casas 2009, 81):

Ens van conduir a una estança on hi havia una mena de llits baixos, i allà, blau de son com estava, vaig poder dormir per fi durant hores.

Quant a l'expressió *blau de riure*, la podem documentar en les *Rondalles valencianes* d'Enric Valor. Concretament, en «El xiquet que va nàixer de peus» i «L'amor de les tres taronges»:

Bernadet, fet puça, estava blau de riure i no perdia punt. (Valor 1975, 293)
El príncep, a primeries, no en féu massa cas; però, a poc a poc, s'interessà per la gràcia i l'espontaneïtat popular, per l'humor heroic que malgastava la pobresa, i, darrerament, en moltes ocasions, es feia blau de riure. (Valor 1976, 128)

No debades, en un dels articles de la sèrie «Parlem bé» –publicada en el periòdic *Jornada* entre novembre de 1962 i gener de 1964–, el mateix Enric Valor tracta el tema «*Risa no és valencià*», en què recorda (Valor 1979, 338):

«Que rissa», «Estar mort de rissa» i «Això dóna rissa» són calcs del castellà, formes híbrides i en tot cas rebutjables. Deu dir-se:
–Quines rialles! (o Quant de riure!).
–Estava mort de riure. (Millor encara: *Estava blau de riure*, o *Estava esmortit de riure*).
–Això fa riure.

Sempre amb el mateix sentit intensiu que en les locucions adjectives anteriors, podem documentar, encara, l'expressió *blau de vergonya*. Així, per exemple, en les *Històries marginals*, de Josep Lozano (1982, 135), podem llegir:

Ara en tenia la certesa. Ho havia estat tota la vida. Li agradaven els hòmens. Des de sempre lluitant contra el dubte i contra el desig, conformant-los amb les més absurdes interpretacions, i hui la vellesa l'havia traït. Era i ho seria fins a la mort, malgrat la seua voluntat, malgrat les seues perorates. Es féu blau de vergonya.»

S'entén, per tant, que idiomatismes com *estar blau de fam*, *estar blau de ràbia*, *estar blau de son*, *estar blau de fred*, *estar blau de riure*, *estar blau de bulla*, *fer-se blau de vergonya* expressen un grau intens i superlatiu, respectivament, de la necessitat de menjar, de la irritació i la contrarietat, de la necessitat de dormir, de la sensació tèrmica baixa, de l'expressió de l'alegria, de la diversió sorollosa o del sentiment de ridícul, timidesa o humiliació. Aquests tipus de construccions, a partir del valor connotatiu del color blau amb sentit intensiu

i ponderatiu, no es produeixen de la mateixa manera en espanyol. Així, doncs, fora irrisori en aquesta última llengua l'ús d'expressions literalment equivalents del tipus **estar azul de hambre*, **estar azul de rabia*, **estar azul de sueño*, **estar azul de frío*, **estar azul de risa*, **estar azul de bulla* o **hacerse azul de vergüenza*.

En espanyol, si de cas, la intensitat per a les ganes de menjar es podria expressar per mitjà de la utilització (òbviament intensiva) d'un verb com *morir*. *Estoy que me muero de hambre* o *Tengo un hambre que me muero* serien idiomatismes –aquests, sí– comuns en espanyol per a la significació de la fam amb valor ponderatiu: de la mateixa manera que, en italià, la intensitat s'hi sol expressar amb una locució com *Ho una fame da morire* o *Ho una fame da impazzire*. *Morirse* o *impazzire* ('perdre la vida' o 'perdre la raó') són –ja s'entén– nocions suficientment *extraordinàries* per a conferir a qualsevol concepte que es vulga una ponderació o intensitat màxima.

D'altra banda, en relació amb l'expressió intensiva de la irritació, l'enuig, el disgust i la contrarietat (*Estic blau de ràbia*, en català), no deixa de ser curiós que, en una llengua com l'anglès, la projecció connotativa siga possible a partir d'un altre color: el color groc. «I am Furious (Yellow)» és, precisament, el títol d'un episodi corresponent a la tretzena temporada de la sèrie de dibuixos animats *The Simpsons*, el qual, curiosament, va ser traduït al castellà amb el títol «Estoy furioso» a Hispanoamèrica, i l'alternativa «Estoy verde de rabia» [*sic*] a Espanya. Aquest valor connotatiu del color verd, en espanyol, resultaria equivalent al d'*Estic blau de ràbia*, en català. I ben mereixeria ser posat en relació amb el del conegut idiomatisme espanyol *estar* (o *ponerse*) *verde de envidia*.

Altres valors connotatius particulars del color blau, en català –divergents respecte del sistema idiomàtic espanyol–, serien els de locucions com *deixar blau* (*algú*) (amb el sentit de 'produir-li gran sorpresa'), *quedar blau* (amb el sentit de 'quedar absolutament estupefacte') o *ésser blau es fester* (expressió mallorquina que significa 'ser gran el conflicte'). I també ho seria el del significat de *blau*, com a substantiu, en el sentit de *blaiïra* o 'taca d'un blau moradenc produïda per l'extravasació de la sang en el teixit subcutani, de resultes d'una contusió'.⁴ Cal observar que, mentre el color de la pell després d'un contusió s'assimila en català al color

4. Aquesta n'és la definició del *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC), que hi reporta els exemples de contextualització següents: «*Ha caigut i s'ha fet un blau al genoll. Té tot el cos ple de blaus dels cops que ha rebut*». Per la seua part, el *Diccionari normatiu valencià*, de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (DNV), que en la quarta accepció de l'entrada *blau* remet a *blaiïra* com a entrada principal, s'hi refereix com a «Taca blavosa o moradenc de la pell o dels òrgans interns que resulta de l'extravasació de la sang en el teixit subcutani com a conseqüència d'un colp o d'una contusió». Òbviament, aquesta assimilació de les contusions i les moradures corporals al color *blau* és la que es troba en l'origen d'unitats fraseològiques com *fer blau* (*a algú*), *fer blau de llenya* (*a algú*), *estar blau de fred*, etc.

blau,⁵ en espanyol se'n desestima normalment aquesta possibilitat en benefici d'una assimilació única al color *morado*, que es troba en l'origen de termes com *moretón*, *moratón* o *moradura*.⁶ Alternativament, en espanyol, a diferència del català, una taca produïda per una contusió també pot ser designada com a *cardenal*.⁷

3. VERD

El color verd, en català –com en moltes altres llengües–, serveix per a connotar els anys de la joventut, la vigoria i la immadura.⁸ La locució nominal *els anys verds* serveix, per això, per a referir els anys esplendorosos de la joventut, d'una manera equivalent a altres locucions com *la primavera de la vida* o *la flor de la vida*. D'acord amb aquest sentit connotatiu de *verd*, sembla poder-s'hi constatar, en català –i no tant en espanyol–, l'existència d'una certa rendibilitat en l'encunyament d'unitats fraseològiques que prenen base en el contrast *verd/madur*, i que en castellà troben equivalències per vies alternatives. Així, l'expressió catalana *Fer-ne de verdes i de madures* trobaria equivalència en espanyol amb *Una de cal y una de arena*; *De més verdes en maduren* potser es podria traduir en espanyol com *Torres más altas han caído* (Balbastre 1977); la locució *Si són verdes o si són madures* vindria a ser com *A diestro y siniestro*; i *Vagin les verdes per les madures* potser equivaldria a *Lo comido por lo servido*. Fins i tot, aquest contrast recurrent en català entre verd i madur –molt menys productiu en espanyol– ha permès la construcció d'una unitat fraseològica com *Les coses d'aquest món, verdes i madures són*, amb el sentit que *En este mundo hay de todo: cosas buenas y cosas malas*. Etc.

D'altra banda, si bé és cert que en català, com en espanyol, el verd pot ser interioritzat com el «color de l'esperança» (hi existeix, fins i tot, la locució *color verd d'espera*),⁹ també tenim que el verd hi pot representar la desesperança, la

5. En aquesta projecció semàntica el català va de la mà de llengües com el francès (*bleu*) o l'alemany (*blauer Fleck*).

6. Aquesta assimilació al morat també es produeix en català, en què paraules com *morat* i *moradura* són d'ús freqüent com a sinònims de *blau* o *blaiura*.

7. En espanyol, de més a més, hi ha l'adjectiu *cárdeno* –sense equivalència exacta en català–, que a més de significar *amoratado*, ofereix les dues accepcions següents: «Dicho de un toro: De pelo negro y blanco.»; «Dicho del agua: De color opalino.»

8. *The Green Years*, sense anar més lluny, és el títol de la cèlebre novel·la d'Archibald Joseph Cronin, publicada l'any 1944, sobre la infància i l'adolescència del petit protagonista, Robert Shannon. També és el títol de la pel·lícula que se'n va fer l'any 1946, dirigida per Victor Saville. Aquest títol *The Green Years* ha pogut ser traduït al francès com *Les Vertes Années*; i a l'italià com *Anni verdi*.

9. Segons el DNV, *verd d'espera* és el «Color imaginari que s'atribueix irònicament a les coses que s'esperen sense fonament».

bogeria, la histèria, la crispació i la desraó. Poden servir per a il·lustrar aquest fet algunes expressions idiomàtiques catalanes que resisteixen qualsevol temptativa de traducció literal a l'espanyol: *cap verd* (amb el sentit de 'frívol, eixelebrat, sense seny'), *fer ballar els ulls verds* ('fer perdre la raó, a algú'), *fer eixir els cabells verds* ('impacientar fins a la desesperació') o *fer eixir els ulls verds* ('mostrar fins a la desesperació').¹⁰

4. BLANC

Les connotacions del color blanc han permès, en català, la codificació d'un important repertori d'unitats fraseològiques populars que expressen l'extremtat d'aquest color, respecte de tota la resta, per mitjà de fórmules comparatives. Són d'ús corrent, en aquest sentit, expressions del tipus *blanc com la neu*, *blanc com un glop de llet*, *blanc com la paret*, *blanc com el gebre*, *blanc com un alabastre*, *blanc com les volves de la neu*, *blanc com la flor del codonyer*, *blanc com el paper*, *blanc com un llençol*, *blanc com la calç*, *blanc com la sal*, *blanc com el gesmil*, *blanc com un lliri* (o *com la flor de lliri*), *blanc com la cera*, *blanc com un mort*, *blanc com l'algeps*, etc.

No obstant això, el paradigma del color blanc sovint sol ser representat, en no poques unitats fraseològiques catalanes, per un producte tradicionalment essencial per a l'alimentació i la subsistència de les persones, com és la farina. D'aquesta manera, no solament existeix la comparació *blanc com la farina*, sinó també –i fins i tot– una comparació tan bella com *blanca com la flor de la farina*, i locucions verbals com *fer la farina blanca* (amb el sentit de 'fer bona una cosa'), o parèmies tan expressives com *Tot ho cria la farina, i ella blanca que blanca!*

Altres unitats lèxiques relatives al color blanc tenen a veure –tal com podem ratificar en l'apartat següent, referit al color negre– amb la tendència que sembla poder-se constatar en català de simplificar la conceptualització de la realitat d'acord amb una suposada dicotomia de simple contrast entre blanc i negre, la

10. No deixa de ser curiós el fet que, en llengües com l'anglès, vinculades a una geografia en què el color verd protagonitza els paisatges, es produeix un cert predomini de les metàfores en què el verd connota valors intensius o positius –d'una manera semblant al que hem vist per al blau en català. Així, s'hi poden documentar idiomatismes com *All green things are gay* o *The grass is always greener on the other side of the fence*. Aquesta última unitat fraseològica és, per cert, també coneguda en italià, amb una forma quasi idèntica: *L'erba del vicino è sempre più verde*. En canvi, en llengües com el portugués o el castellà, les possibles equivalències prescindeixen d'aquest valor connotatiu del color verd: *A galinha de minha vizinha é sempre melhor que a minha* o *La gallina de mi vecina más huevos pone que la mía*, en podrien ser les solucions alternatives. En català, l'idiomatisme que s'hi correspon millor, amb aquesta idea, potser fora: *El sant de fora sempre fa més miracles*.

qual permetria distingir, sense matisos –per exemple–, entre *pa blanc* i *pa negre* (quan en espanyol resulta més usual parlar de *pan moreno* o *pan integral*); o encunyar unitats lèxiques com el *blanquet* o l'*arròs blanc* (o *arròs blanquet*) –que en espanyol difícilment podrien ser denominats **blanquito* o **arroz blanquito*.

5. NEGRE

Tal com acabem de suggerir, en els idiomes catalans el negre se sol contrastar amb el blanc d'acord amb una certa propensió a la simplificació binària, que tendeix a projectar el color negre a objectes i conceptes que en realitat no ho són, completament negres, sinó que simplement són –això, sí– els més foscos en la seua espècie. A aquesta conclusió sembla apuntar, si més no, la consideració d'unitats fraseològiques com *suar la gota negra* (en espanyol, *sudar la gota* o *sudar la gota gorda*); *vi blanc*, *vi rosat* i *vi negre* [*sic*] (versus *vino blanco*, *vino rosado* i *vino tinto* [*sic*]); *De nit tots els gats són negres* [*sic*] (equivalent a *Por la noche todos los gatos son pardos* [*sic*]);¹¹ *Terra negra* [*sic*] *fa bon blat*, *i sa blanca el fa bulbat* (per contrast a *Las tierras morenas* [*sic*] *dan pan*, *y las blancas cardizal*); *El blanc al costat del negre ressaltava més* (contraposat a *Cuanto más bajan las sombras, más suben los resplandores*); o *On va dir negre, ara diu blanc* (oposat a *Donde dije digo, digo Diego*), etc.

D'altra banda, la contraposició entre blanc i negre no exclou, en català, una altra curiosa contraposició tradicional, entre el blau i el vermell. Fet i fet, *encarnat* i *blau* es conserva com a expressió per a designar un 'conflicte o conjunt de coses desordenades', i, de més a més, una parèmia espanyola com *Pon tu culo en concejo, y unos dirán que es blanco y otros que es negro* (o *Pon tu culo en concejo: uno te dirá que es blanco, otro que es bermejo*) té la sabuda versió catalana referida al blau i el vermell: *Posa ton cul en consell: els uns et diran que és blau; altres, que és vermell*.

Tanmateix –hi insistim– els extrems normalment tendeixen a ser significats amb els colors blanc i negre. Aquest fet és el que habilita una dita com *Blanc i negre fa burell*, que expressa l'equilibri d'una posició intermèdia de consens entre dues posicions extremes: la solució de la temprança. *Blanc i negre fa burell* és, en aquest sentit, un idiomatisme equivalent a *Entre molt i gens hi ha una mida* o *Entre poc i massa la mesura passa*, etc. En qualsevol cas, el color *burell* per a designar el 'gris fosc' sembla un concepte privatiu del català (sense una

11. Fins i tot, és curiós el capgirament que podem documentar en català en relació amb les supersticions projectades envers els gats negres. Contràriament a la percepció contemporània hi ha una parèmia tradicional que sosté: «Un gat negre dona sort» (Parés 1999, 470).

equivalència precisa en espanyol, volem dir):¹² de la mateixa manera que el color *pardo* de l'espanyol («Semejante al de la tierra o al de la piel del oso, y que tira a marrón o a rojizo», segons el diccionari de la RAE) resisteix la possibilitat d'una traducció exacta al català (on, segons el context, caldria parlar de *marró*, *terrós*, *bru*, *negre*, etc.).

6. ROIG

A diferència de les conceptualitzacions convencionals de l'espanyol, en català es pot constatar l'assimilació idiomàtica dels colors taronges i grocs intensos dins del camp semàntic de termes com *roig* i *vermell*. Així, doncs, una *yema de huevo* pot ser designada en català amb la unitat lèxica *vermell d'ou*.¹³ D'aquesta manera, és possible, fins i tot, documentar una locució verbal com *fer un ou de tres vermells*¹⁴ per a designar una acció o un fet absolutament rar i extraordinari.

D'acord amb aquesta propensió d'estendre el camp conceptual del *roig* o *vermell* fins a les tonalitats taronges i grogues intenses, en alguns parlars catalans l'adjectiu *roig*, referit al color dels cabells, pot referir-se tant a persones *pèl-roges* com a persones simplement *rosses*. Aquesta accepció de *roig* és la que fa possible idiomaticismes del tipus *Home roig i gos pelut*, *primer mort que conegut*, *Déu mos lliure d'home roig*, *pedra redona i gos pelut*, *Home roig, no et faci goig*, *Home roig, de la fornada de Judes*, *No et fies mai d'home roig, ni de gos pelut ni de*

-
12. «Gris fosc» és la definició que aporten tant el DNV com el DIEC per a l'entrada *burell*. Cal observar, com a curiositat, que el diccionari de la RAE inclou l'adjectiu *burriel*, amb aquesta definició: «Dicho de un color: Rojo, entre negro y leonado». Tot i que actualment el terme *burell* és, en general, d'ús poc freqüent, diacrònicament ha tingut una productivitat important en català, ja des de l'edat mitjana. Tal com recullen els diccionaris, el *burell* és també el nom d'un «teixit bast de llana pura, sense aprest», de manera que el nom de la tela tendeix a confondre's amb el del color, sense seguretat que el nom d'un procedisca de l'altre, o a l'inrevés. Siga com vulga, en la literatura popular catalana es conserva una cançó que, referida a la figura del rei en la baralla de cartes, diu –amb múltiples versions–: «Rei, vestit de burell, les calces cagades i el *sombrero* vell». Aquest motiu apareix recreat en la literaturització que Enric Valor va fer de la rondalla «El jugador de Petrer»: «I aparegué l'altre rei / vestit de burell, / les calces arnades / i sense capell, / que cantaven de xics en el poble.» (Valor 1976, 204-205). També en una versió del romanç «El mariner i la donzella», recopilada per Francesc Martínez i Martínez a Altea, trobem *fossilitzada* en la lletra la paraula *burell*: «–Ai, de tres germanes que som / soc la més bella; / l'una porta faldellí d'òr, / l'altra de seda, / i io, pobreta de mí, / de burell i retorta.» (Martínez 1947, 199).
 13. El rovell de l'ou és conegut com a *vermell d'ou* especialment a les Balears. En espanyol no sembla tenir productivitat una hipotètica traducció literal com a **rojo de huevo*. Per contra, en italià, curiosament, del *tuorlo dell'uovo* sí que se'n pot dir, indistintament, *il giallo* o *il rosso*.
 14. Cal entendre amb el sentit de «fer un ou de tres rovells».

pedra redona. etc.¹⁵ I, al mateix temps, habilita l'ampli repertori de cançons picardioses al voltant del motiu de la «xica roja»:¹⁶

Ai, xica roja, que guapa estàs! / Tens una cara com un cabàs. / Ix a la porta *lucero* meu, / que ací t'espera un terrós de neu.¹⁷

[Hi] havia un municipal / sentat en un portal, / baixava una descara[da] / i li tirà mà al par... / Partiren una taronja, / la feren [en] quatre tastons / i a dos que no e[l]s tocaren / se tocaren els co... / Corrien com a centelles / darre[re] d'una xica roja

Jo me'n sé una cançoneta, / que me l'ha ensenyat sant Pere, / que en *vore a* una xica roja, / se me'n van els ulls darrere.

Te'n recordes, xica roja, / la taronja que em tires? / I com era de la Xina, / enmig del cor em pegares.¹⁸

Fet i fet, el color roig no deixa de connotar en català motius llicenciosos, picardiosos o obscens, en contextos en què l'espanyol potser ho faria amb el color verd.¹⁹ Tant el color roig com el color verd remetent a temes eròtics que –per cert– apareixen significativament combinats en aquests versos inclosos en *Lo romancer valencià*, de Francesc Palanca i Roca (1888, 55):

—Alli conten cuentos rojos
Casi de color de foch,
Y así conten cuentos verts...

-
15. Aquesta prevenció davant la figura de l'*home roig* és el motiu recreat en la rondalla literaturitzada per Enric Valor «Home roig, gos pelut i pedra redona» (1976, 248-268); en la ja citada d'Alcover «Guardau-vos de pedra rodona, de ca qui no lladra i d'homo roig» (1957, 5-46); en la versió recollida per Maribel Guardiola i Vicent Beltran a Bolulla, «Home roig, gos pelut i pedra redona» (2005, 155-160); en la del Grup de Recerca Folklorica d'Osona a Roda de Ter, «L'home roig» (1984, 237-241); i en la de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria-Toscana a Alaró, «S'homo roig» (1982, 88-91).
16. Tots els exemples reportats a continuació han estat documentats en la base de dades *Canpop. Cançoner popular valencià* (<http://www.canpop.org>; data de consulta: agost de 2018).
17. La lletra d'aquesta cançó ofereix múltiples versions: «Ai, xica roja, que guapa estàs! / Tens una panxa com un cabàs. / Obri la reixa, *carinyo* meu, / que aquí t'espera el Tio Bertomeu.»; «Ai, xica roja, que guapa estàs! / Si no t'aprimes no et casaràs. / Ix a la porta *lucero* meu, / que ací t'espera un terrós de neu.»; «Ai, xica roja, que guapa estàs! / Tens una cara com un cabàs, / unes mamelles com dos perols. / Ai, xica roja, que guapa estàs!»; «La xica roja que guapa està, / que lleva el monyo com un cabàs. / Vés a la porta *lucero* meu, / que allí t'aguarde valga-me Déu.»; etc.
18. Altres versions d'aquesta lletra documentables en la base de dades *Canpop* són: «Te'n recordes, xica roja, / de la se[t]mana passa[da] / que te pillaren e[l]s guàrdies / *revolcante* en la civà?»; «Te'n recordes, xica roja, / de la nit dels compromisos, / que damunt de les graelles / rostírem quatre xoriços?»
19. El DNV recull, com a desena accepció de l'entrada *roig*: «10. *adj.* Llicencios, obscè. *Li agraden els contes rojos.*»

Que tot ve á ser de un color!
 Juen uns al sapo-queda,
 Qu'es lo joch d'els palpadors!...
 Los cuals al ficar les ungles
 Busquen sempre puesto moll!...

I és d'acord amb aquesta connotació enjogassada i eròtica del color roig que es pot interpretar el sentit d'un idiomatisme precisament joiós com «El roig fa goig», recreat –per exemple– per Josep F. Sanmartín i Aguirre en els versos següents (Sanmartín 1895):²⁰

Diu el llemosí refrà
 que tot lo qu'es roig fa goig,
 i per això es creu qu'és ja
 l'epigrama valencià
 per naturalesça *roig*.

7. GROC

També el groc, com els altres colors, ha permés la construcció d'unitats fraseològiques catalanes que divergeixen respecte del sistema idiomàtic de l'espanyol. Són potser particularment curioses, en aquest sentit, les que vinculen el groc amb la noció d'innocència o inexperiència, per comparació amb el color groc del bec dels ocells quan encara són menuts. Així, doncs, *ser del bec groc*, *no haver-li caigut el groc del bec (a algú)*, *tenir el bec groc* o *tenir el groc del bec* són idiomatismes que es poden fer servir per a expressar immaduresa o innocència (Martí Mestre 2006, 79):

Aquesta fadrina / pareix del bec groch, / i ans que se la pape, / aqueste arriot /
 (...) yo só primer» (Mulet, 176).

De més a més, *fer del blanc groc* o *fer del negre groc* s'empra amb el sentit de 'fer veure una cosa per l'altra, enganyar'. Així podem documentar-ho ja en la llengua medieval del *Tirant lo Blanc* (Martorell 1490, 838):

seria just, si a la magestat vostra era plasent, concordàsseu ab la última rahó per no mostrar voler fer del negre groch.

20. Aquests versos de Sanmartín han estat reproduïts per Joaquim Martí Mestre en el seu *Diccionari històric valencià* (2006, 478) per a il·lustrar aquesta accepció de *roig* amb el sentit de 'llicenciós'.

Al costat del color blanc –i, fins i tot, amb freqüència superior–, el color groc serveix en català per a connotar la pal·lidesa de la pell com a conseqüència d'un esglai, una malaltia o qualsevol altre tipus de malestar físic. És d'aquesta manera que s'han pogut configurar idiomatismes del tipus *groc com un pa de cera* o *més groc que un pa de cera*, que podem il·lustrar, respectivament, en la *Rondalla de rondalles*, de Lluís Galiana, i en l'*Encisam de totes herbes*, de Joaquim Martí Gadea:

es posà groc com un pà de cera (Galiana 1769, 31)
es feu mes groc qu'un pá de sera (Martí Gadea 1891, 247)

I amb aquest mateix sentit per a l'adjectiu *groc* s'han pogut construir, igualment, expressions populars com ara *més groc que una llima*, *tornar-se groc*, *tot groc*, *groc com la paret*, *groc de la indignació*, *més groc que una ceba*, *fer-se groc*, *groc com un mort*, *més groc que un paper*, etc. Podem rastrejar-ne exemples, sense excessiva dificultat, en les obres de Martí Gadea i Enric Valor, o en la premsa satírica de la València del XIX:

Si alguna volta s'arrima á un punt ahon hia reunió, es fá mes groc qu'una llima al vore qu'en la ocasió es guitarra sense prima. (Martí Gadea 1891, 209)

La que mencha fruyta verda sol tornarse groga y llecha [...] (Martí Gadea 1891, 63)

Un chaval d'Alfarrasí la tirava de valent, y al vores un bou corrent agarra y sen pucha á un pí.

—Che, Quiquet, ¿qué fas ahí? li va dir un paísà.

Y tot groc li contestà:

—Toreche al bou desd'así. (Martí Gadea 1891, 548)

Sí, està groc com la paret [...] (Valor 1983, 46)

Muhammad es féu groc i verd de la indignació. (Valor 1975, 100)

I el tragueren del pou, més groc que una ceba. (Valor 1976, 37)

Quina por! Tot i que era el Roig, es tornà groc (Valor 1976, 314)

La duquessa anà tornant-se groga, groga, de la ràbia, del despit, del remordiment. (Valor 1975, 252)

El duc es féu vermell com un titot; la duquessa groga, groga, que semblava que anava a caure redona. (Valor 1975, 262)

aparegué el senyor del Benicadell, però no rialler i content com la vegada anterior, sinó groc com la paret i amb una mà en els renyons (Valor 1975, 407)

L'encarregat, mentrestant, esbufegava i es queixava de la colzada en l'epigastri, groc com un mort (Valor 1983, 46)

Y el tal se queda més groc que un paper [...] (Mole 1837: III, 68). (Martí Mestre 2006, 298)

Sempre d'acord amb aquesta capacitat expressiva del color groc per a designar o suggerir estats de malestar físic o anímic s'ha encunyat també en català un refrany com *Més val (o més m'estime) estar un dia (o un ratet [sic]) roig que tot l'any groc*.²¹ Es tracta d'una parèmia que ja podem trobar en la *Rondalla de rondalles*, i que també fa servir el baloner Joaquim Martí Gadea en el seu *Encisam de totes herbes*:

més m'estime estar un ratet roja que tot l'any groga (Galiana 1769, 22)

Mes val estar un ratet roig, que tot l'any groc. (Martí Gadea 1891, 443)

No massa allunyat d'aquest valor connotatiu del color groc vinculat a situacions compromeses i a estats físics o anímics negatius trobem un curiós significat que pot arribar a assumir la forma plural *grocs*, substantivitzada, amb el sentit de 'males notícies':

Ara sí que n'hi ha de grocs; la ronda de l'espígol. (Galiana 1769, 33)

«Mes quant yo més descuidat / estava, recibix carta / que mon pare agonizant / estava de un gran síncope, / sense poder retornar. / Ara sí que y ha de grocs!» (Leon 1808, 7). (Martí Mestre 2006, 298)

I encara resulta possible documentar, semblantment, una altra accepció per a la substantivització de l'adjectiu *groc*, en català, per a la qual tampoc no existeix cap correspondència exacta en espanyol: amb el sentit de 'moneda d'or o daurada'. Efectivament: així com en espanyol col·loquial és freqüent sentir parlar d'una *rubia* per a referir-se a una moneda daurada –com ara la pesseta–, la projecció semàntica es produeix en català directament per mitjà del color

21. En espanyol existeix una unitat fraseològica equivalent: *Más vale ponerse una vez colorado que ciento amarillo*. En italià, curiosament, la fórmula encunyada amb aquest mateix sentit prescindeix del color groc i fa servir directament l'adjectiu *pallido*: *È meglio diventare rosso una volta che pallido tante*. Tampoc en francès la parèmia que s'hi correspon fa servir el valor connotatiu dels colors: *Faute de se fâcher une bonne fois, / On se fâche tous les tours*.

groc. Servisquen com a exemples il·lustratius citacions i contextos com els següents:

Cuants hi ha que només parlen de incorruptibilitat y desinterés, y si els relluix un groguet, u encara que siga blanquet, tot hu tiren a rodar (El Mole, 1837: I, 107). (Martí Mestre 2006, 297)

Una volta me vaen amostrar una peseta groga, y dien que valia quatre duros. Què és duro? (M 1837: I, 311). (Martí Mestre 2011, 510)

El hombre compone y Dios dispone dia u que yo conec, mirant a un atre morin-se de fam y ficant ell en la seua bolchaca unes bolsetes plenes de grocs, cuyos grocs en atre temps habien segut del que's moria de fam (El Mole, 1837: III, 91). (Martí Mestre 2006, 297)

8. COLORS IMPRECISOS

Fins i tot, l'expressió dels colors imprecisos –que no encaixen amb el nucli conceptual de cap dels colors essencials– pot produir-se en català per mitjà de formes idiomàtiques que no admeten traduccions literals a l'espanyol. Aquest és el cas, per continuar posant exemples, d'expressions com *de color d'ala de corb* (negrós), *de color d'ala de mosca* (grisenc), *de color de gos com fuig* (marronós), *de color de merda d'oca* (groguec verdós), *de color de catxumbo* (d'un color indefinit), etc.

9. CONCLUSIONS

Amb la revisió d'un repertori discret d'idiomatismes relacionats amb els colors hem pogut constatar que, fins i tot en llengües romàniques tan pròximes com el català i l'espanyol, s'hi produeixen matisos diferencials que suggereixen capacitats diverses per a la conceptualització i la connotació dels diferents tipus de freqüència de llum: opcions no sempre idèntiques en la *semantització* de la complexa paleta de colors que conforma la realitat visible. Així, per exemple, el color blau pot connotar en català una idea d'intensitat que no troba paral·lels precisos en espanyol. De més a més, segons com, el català –com el francès o l'alemany (però diferenciadament de l'espanyol)– pot estendre el valor semàntic del terme *blau* fins a arribar a assimilar-hi els colors de les contusions cutànies (els *blaus* o les *blaiïres*).

El color verd, per la seua part, sembla habilitar en català un major repertori d'idiomatismes amb un valor connotatiu com a 'jove' contrastat amb la noció de *madur*; i serveix, de més a més, en altres expressions idiomàtiques, per a connotar idees de desesperança, bogeria, histèria, crispació o desraó que no resulten massa convencionals en el sistema idiomàtic espanyol relatiu als colors.

El blanc i el negre, per la seua part, semblen tenir una especial productivitat en català per a l'encunyament d'idiomatismes en què el contrast entre *fosc i clar* se simplifica per mitjà d'aquest contrast bàsic i extrem entre *negre i blanc*. Quant al *roig*, no solament ofereix especials significacions en l'àmbit de les connotacions llicencioses i obscenes, sinó que en català sembla tenir una major propensió que en espanyol per a incorporar, dins de la seua àrea designativa, els matisos més intensos del taronja i del groc. I aquest últim color, precisament, pot connotar, en determinats contextos, valors d'innocència, immaduresa i inexperiència que resulten estranys en la llengua espanyola.

Ja se sap –i ja es veu–: per a gustos hi ha colors. I per als colors, el prodigi de les paraules i de les llengües. D'acord amb les premisses fonamentals de la lingüística cognitiva hem de convenir que cada sistema lingüístic és capaç de conceptualitzar la complexitat de la percepció d'una forma concreta i determinada, de manera que la representació de la realitat pot variar –i, de fet, varia– d'acord amb les diferències culturals entre les corresponents comunitats lingüístiques. Aquesta variació, evidentíssima en els casos de llengües i contextos geogràfics allunyats (i molt menor, òbviament, quan ens referim a contextos més semblants), és la que ens permet viure i veure –aprendre i aprehendre, comprendre i corprendre– el món en formes i maneres igualment variades i diverses.

Tal com sosté Vicent Salvador, «les llengües no són només estructures, sinó també usos, funcions socials, adherències simbòliques» (Salvador 2001, 71). Es tracta, en realitat, d'elements que es troben indissociablement units d'acord amb una relació dialèctica, de manera que les adherències simbòliques resulten indescribibles dels usos i les funcions socials, i poden arribar a consolidar-se condicionant i modificant la mateixa estructura de l'idioma. En aquest sentit, una simple ullada analítica a les expressions idiomàtiques referides al camp semàntic dels colors permet confirmar, efectivament, l'existència de capacitats distintives quant al valor connotatiu i simbòlic dels colors fins i tot entre llengües tan *pròximes* com el català i l'espanyol, procedents totes dues del mateix tronc comú del llatí.

«La paraula poètica revela nous aspectes del món, és a dir, *crea* coneixement i no es limita a dir les coses de forma més bella o més emotiva. *Dir* poèticament és, per tant, 'pensar, imaginar, configurar' unes representacions mentals del món i de la vida d'una manera diferent», assevera Vicent Salvador en un altre lloc –a propòsit de la paraula poètica estellesiana (Salvador 2013, 16). Les nostres conclusions apunten, parafrasejant les paraules del mestre, precisament

al fet que la paraula poètica de l'imaginari popular català també revela nous aspectes del món dels colors. I invita, en efecte, a «pensar, imaginar i configurar» unes representacions mentals dels colors del món –i de la vida– d'una manera diferent respecte de l'imaginari popular reflectit en els idiomatismes de la llengua espanyola.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Alcover, Antoni Maria. 1957. *Rondaies mallorquines d'en Jordi des Recó. Tom XVI*. Palma: Moll, 5-46. [La primera edició de la rondalla «Guardau-vos de pedra rodona, de ca qui no lladra i d'homo roig» és de 1897].
- Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria-Toscana. 1982 [1895]. *Rondayes de Mallorca*. Palma: Arxiu de Tradicions Populars.
- Bataller, Josep. 2001. *Rondalles de les comarques centrals valencianes*. Ontinyent: Caixa d'Estalvis d'Ontinyent.
- Galiana, Lluís. 1769. *Rondalla de rondalles*. [Citat per l'edició de Joan Pellicer de 1986. València: Universitat de València/IFV].
- Gascón, Francesc. 1999. *Rondalles de la Vall d'Albaida i l'Alcoià*. Ontinyent: Ajuntament d'Ontinyent/Institut d'Estudis de la Vall d'Albaida.
- Gisbert, Francesc. 2002. *El fantasma de la torre*. Alzira: Bromera.
- . 2009. *A la contra*. València: Tabarca.
- Grup de Recerca Folklorica d'Osona. 1984. *El folklore de Rupit-Pruit II: Narracions*. Vic: Eumo.
- Guardiola, Maria Isabel i Vicent Beltran. 2005. *Bolulla la caramulla. Cultura popular i llengua d'un poble de la Marina*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert.
- Martí Gadea, Joaquim. 1891. *Encisam de totes herbes*. València: Imp. de Chuséip Canales Romà.
- Martí Mestre, Joaquim. 2006. *Diccionari històric del valencià col·loquial (segles XVII, XVIII i XIX)*. Paiporta: Denes.
- . 2011. *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví*. Paiporta: Denes.
- Lozano, Josep. 1982. *Històries marginals*. València: Eliseu Climent Editor.
- Martínez, Francesc. 1947. *Còses de la meua terra (la Marina). Terça tanda i darrera*. València: Diana.
- Martorell, Joanot. 1490. *Tirant lo Blanch*. València [citat per l'edició d'Albert Hauf de 2005. València: Tirant lo Blanch]
- Parés, Anna. 1999. *Tots els refranys catalans*. Barcelona: Edicions 62.
- Reig, Eugeni. 1999. *Valencià en perill d'extinció*. València: Arts Gràfiques Soler.
- . 2008. *Les nostres paraules*. València: Generalitat Valenciana.

—. 2017. *El borum i els gospins. El lèxic tradicional d'Alcoi en l'obra de Joan Valls Jordà: una aproximació*. Alcoi: Ajuntament d'Alcoi.

Salvador, Vicent. 2001. *Els arxius del discurs: episodis valencians d'història social de la llengua i la literatura*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.

—. 2013. «La paraula poètica estellesiana». En *L'obra literària de Vicent Andrés Estellés. Gèneres, tradicions poètiques i estil*, ed. Vicent Salvador i Manuel Pérez Saldanya. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.

Sánchez-Cutillas, Carmelina. 1976. *Matèria de Bretanya*. València: Eliseu Climent Editor.

Valor, Enric. 1975. *Obra literària completa. Volum I*. València: Gorg.

—. 1976. *Obra literària completa. Volum II*. València: Gorg.

—. 1979. *Millorem el llenguatge*. València: Tres i Quatre.

—. 1983. *Temps de batuda*. [Citat per l'edició de 1991. València: Tàndem].

Verdú, Jordi Raül. 2001. *A la vora de la llar*. Alcoi: Editorial Marfil.